

פרשת בלעם

תמצית: בביאור הברייתא הקשה 'משה כתב ספרו ופרשת בלעם' מוצע שמימרה זו תלויה בהמשכה, לפיה כתב משה רבינו את ספר איוב. מבוארת גם נוסחת הירושלמי המקבילה, לפיה כתב משה רבינו את פרשת בלעם לאחר שכתב את כל התורה, ומוכח מקורה מן הפסוקים.

הסוגיה בשלהי הפרק הראשון של מסכת בבא בתרא עוסקת בהלכותיהם של כתבי הקודש, כ"ד ספרי המקרא. הגמרא מביאה ברייתא שעוסקת בסדרם של הספרים, ולאחר מכן מפרטת בידי מי נכתב כל אחד מהם:

ומי כתב? משה כתב ספרו, ופרשת בלעם ואיוב;
יהושע כתב ספרו ושמונה פסוקים שבתורה;
שמואל כתב ספרו ושופטים ורות...

(בבא בתרא י"ד ע"ב)

אזכורה של פרשת בלעם אומר דרשני: מדוע הברייתא רואה צורך לציין אותה באופן מיוחד, לאחר שכבר נאמר שמשה כתב את התורה? הלא פרשת בלעם בכלל היתה! רבנו גרשום מפרש שהיא נמנית בפני עצמה מפני שבלעם עצמו היה נביא והיה יכול לכתבה. רש"י מפרש, שנמנית בפני עצמה מפני שנבואת בלעם אינה חלק מסיפורו של משה או מנבואותיו.

הקושי בפירושים אלו הוא שאף אם ניתן להסביר בכך מדוע הפרשה נחשבת בפני עצמה, ברור שבשל סיבות אלו בלבד לא היה עולה על הדעת שלא משה הוא שכתב אותה. ניתן להציע שמגמת הברייתא אינה להעיד על כך שמשה כתב את הפרשה, אלא למנות את ספרי הנבואה שכתב משה, וכיוון שמדובר בספרו של נביא אחר או בעניין העומד לעצמו הוא נמנה כספר נוסף. אולם לאיזה צורך יש למנות את הספרים שכתב משה?

היתכן שפרשת בלעם היא ספר אחר שאבד מאיתנו?

בריטב"א מובא פירוש מחודש¹: הוא מביא שיש שמפרשים שהברייתא אינה מדברת על פרשת בלעם הכתובה בתורה, אלא בספר נפרד שכתב משה ובו נכתבו הדברים ביתר אריכות, וספר זה היה מצוי לפני בעלי הברייתא².

¹ וכן בדרשות ר"י אבן שועיב, ובפירוש ר' מנחם ציוני (בלק ד"ה "מן ארם").
² מעניין לציין שבסמוך לפרשת בלעם, בסוף פרשת חוקת, אנו מוצאים לכאורה בתורה הפנייה לספר קדמון שאינו מצוי בידינו, הוא ספר מלחמות ה' (במדבר כ"א י"ז).

דברים אלו מחודשים מאד, ומוקשים מכמה צדדים. ראשית, בברייתא כולה לא נזכרו אלא כ"ד כתבי הקודש שנכתבו ברוח הקודש ושהוזכרו בתחילת הברייתא לענין סדרם. שנית, קשה להניח שלו היה בנמצא ספר כזה לא היה שורד ממנו כל ציטוט³. ובנוסף, הייתכן שספר שלגביו מסורת ברורה שנכתב בידי משה והיה קיים עד ימי התנאים היה אובד?⁴

לבסוף, במקבילה בירושלמי (שנרחיב עליה בהמשך) נאמר (סוטה פ"ה ה"ו): "משה כתב חמשה סיפרי תורה וחזר וכתב פרשת בלק ובלעם". אין ספק ש"חזר וכתב" משמעו שלאחר שסיים את הספר כתב את הפרשה וקבעה במקומה⁵.

במפרשים נמצאו התייחסויות לקושיה זו⁶, אך ברצוני להציע לה פרשנות נוספת.

מי כתב את ספר איוב?

לפני שאציע את פרשנותי, אקדים הקדמה קצרה.

מתוך סוגיית הגמרא בה מובאת הברייתא שבה פתחנו, נראה שהתעלומה הגדולה של התנ"ך היא מי כתב את ספר איוב. לא פחות מתשע השערות בדבר זמנו של ספר איוב מופיעות בסוגיה (אם כי לא כולן סותרות).

כאשר הגמרא דנה בדברי הברייתא, היא מציינת שקביעת הברייתא שמשה כתב את ספר איוב מסייעת לדעה שספר איוב התרחש בימיו של משה:

משה כתב ספרו ופרשת בלעם ואיוב.

מסייעא ליה לר' לוי בר לחמא דא"ר לוי בר לחמא: איוב בימי משה היה;

כתיב הכא: "מי יתן אפוא ויכתבון מלי", וכתיב התם: "זבמה יודע אפוא".

ואימא בימי יצחק, דכתיב: "מי אפוא הוא הצד ציד"?!

ואימא בימי יעקב, דכתיב: "אם כן אפוא זאת עשו"?

ואימא בימי יוסף, דכתיב: "איפה הם רועים"?

לא סלקא דעתך, דכתיב: "מי יתן בספר ויוחקו", ומשה הוא דאיקר מחוקק, דכתיב: "זירא

ראשית לו כי שם חלקת מחוקק ספון"

הגמרא מצטטת את הדעה שאיוב בימי משה היה ואת הסימוכין לה. הלימוד מן השימוש במילה הנדירה יחסית "אפוא" בשני המקומות נראה כמו הוכחה פילולוגית: נראה שבאותו הדור רווח

³ קשה להניח ש"פנקסיה דבלעם" המוזכר בסנהדרין ק"ו ע"ב ומצוטט ממנו קטע בארמית הוא ספר זה.
⁴ בדרשות ר"י אבן שועיב מוסיף: "אבל היה ספר בפני עצמו ונאבד כמו שנאבדו ספרים אחרים מכלל ארבעה ועשרים ספרים המקודשים". לאילו ספרים כוונתו? ספר מלחמות ה' וספר הישר. יתכן וניתן למצוא בסיס להשערה בדבר קיומו של ספר כזה בחסרונה הבולט בכתוב של עצת בלעם שמוזכרת בדברי משה על חטא בנות מדין "הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם" ובסיפור החטא לא נזכרה כלל עצתו של בלעם.

⁵ שמא יש לפרש לדברי הריטב"א ש"חזר וכתב" משמעו שכתב שוב את הסיפור, הפעם ביתר אריכות.

⁶ עיין בנחלת יעקב לר' יעקב מליסא, ב"ב שם. גם ראה רמב"ן ספר הגאולה שער ראשון ד"ה "עוד" (כתבי רמב"ן ח"א עמ' רס"ה בהוצאת מה"ק): "ואף כי, כיון שנכתבה בתורה הפרשה שלו, הנה ידע בה משה רבנו מפי הגבורה שהיא אמת, ולא כתב לנו דברי משתגע".

השימוש במילה זו. אולם את הראיה הזו הגמרא דוחה, שכן מילה זו היתה בשימוש בדורות נוספים. הגמרא מציעה לימוד חליפי מהמשך הפסוק, ונראה שהיא מסיקה שזהו הלימוד הנכון⁷.

אולם, בהמשך הסוגיה אנו פוגשים את הפסוק הזה שוב:

”וכולהו תנאי סבירא להו דאיוב מישראל הוה, לבר מיש אומרים, דאי סלקא דעתך מאומות העולם הוה, בתר דשכיב משה מי שריא שכינה על עובדי כוכבים! זהא אמר מר: בקש משה שלא תשרה שכינה על עובדי כוכבים ונתן לו, שנאמר (שמות ל"ג ט"ז): ”ונפלינו אני ועמך”

הגמרא מציינת שכל הדעות שמאחרות את זמנו של איוב לאחר זמנו של משה, בהכרח מניחות שאיוב היה מישראל, שהרי הקב"ה קיבל את בקשתו של משה שמכאן ואילך לא תשרה שכינה על עובדי כוכבים, ואילו היה איוב חי לאחר זמנו של משה לא היה יכול להתנבא.

הפסוק ממנו נלמדת בקשתו של משה הוא הפסוק בשמות ל"ג ט"ז:

וּבִפְנֵי יְוָדַע אֶפְוֹא כִּי מְצֵאתִי חַן בְּעֵינֶיךָ אֲנִי וְעַמֶּךָ הָלוֹא בְּלִכְתֶּךָ עָמְנוּ וְנִפְלִינוּ אֲנִי וְעַמֶּךָ מִכָּל הָעַם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה.

כפי שניתן לראות, זהו אותו הפסוק שהגמרא ביקשה ללמוד ממנו שזמנו של איוב הוא בימי משה. האם מקרה הוא?

יגיד עליו רעו

על רקע הדברים הללו, ניתן לנסות לשחזר את מהלך הדרשה שנרמז בברייתא:

הברייתא מעוניינת לקבוע את זמנו של ספר איוב, שכאמור, אין לגביו מסורת ברורה - והיא נדרשת להביא לכך סימוכין.

הברייתא מצרפת את הנתונים שבידינו: אנו יודעים שלא היו נביאים מאומות העולם לאחר ימי משה, ובפשטות נראה שאיוב לא היה יהודי.

מעתה, כשאנו מוצאים שמשה כתב את דבריו של נביא אחר מאומות העולם - בלעם, יש לשער שמשה רבנו, שידע שלא יהיו עוד נביאים מהאומות, נטל עליו את תפקיד המאסף, וכתב את הנבואות שנאמרו לנביאי האומות בימיו. מכאן, שסביר לייחס לו גם את כתיבת ספר איוב.

אם כן, כאשר הברייתא מזכירה את פרשת בלעם היא באה ללמד על ספר איוב, וללמוד שתום מן המפורש.

⁷ ובאמת בילקו"ש (איוב רמז תתצ"א) מובאת הדרשה בנוסחתה הסופית המתוקנת: "כתיב הכא: "מי יתן אפו ויכתבון מלי מי יתן בספר ויוחקו", וכתיב התם: "כי שם חלקת מחוקק ספון".

את הלימוד מן המילה "אפוא" יש לפרש כקישור לסופו של הפסוק, המלמד שלא יהיו עוד נביאים מן האומות⁸.

הניסוח בירושלמי

במקבילה בירושלמי (סוטה פ"ה ה"ו) הנוסח הוא כך:

"משה כתב חמשה סיפרי תורה, וחזר וכתב פרשת בלק ובלעם, וכתב ספרו של איוב"

שני שינויים יש כאן: א) "וחזר וכתב". הירושלמי קובע שמשה כתב את פרשת בלעם לאחר שסיים לכתוב את התורה, וקבעה במקומה. ב) שם הפרשה הוא "פרשת בלק ובלעם" ולא "פרשת בלק"⁹.

נראה, שהירושלמי מטפל בדרך אגב בשאלה אחרת. בראש הפרשה נאמר: "ובלק בן צפור מלך למואב בעת ההוא". מדוע הכתוב מציין זאת? נראה שבזמן כתיבת הדברים בלק כבר אינו מלך מואב.

הלשון "בעת ההוא", מופיעה בספר דברים חמש עשרה פעמים, ובספר במדבר זו הופעתה היחידה. בספר דברים השימוש בלשון מובן, שכן הדברים מסופרים במבט לאחור, אך מדוע נכתב כך כאן?

מכאן למד הירושלמי שהפרשה נכתבה לאחר זמן.

כמוכּן, שקביעה כזו מחזקת את ראיית פרשת בלעם כמעין ספר בפני עצמו, וממילא את האפשרות להקיש ממנו על ספר איוב.

אולם נראה, שכעת עמדה בפני הירושלמי שאלה אחרת: מדוע באמת נכתבה פרשייה זו בנפרד ולא על הסדר?

כאן ניתן אולי להיעזר בדברי רש"י שהבאנו לעיל: הפרשייה אינה חיונית להבנת השתלשלות הדברים, והיא מכילה נבואה של נביא אחר.

מדוע נכתבה אם כן?

את התשובה מוצא הירושלמי בפסוק מספר מיכה (ו', ה'):

עָמִי זָכַר נָא מָה יַעֲזִיב בְּלֶךְ מְלֶךְ מוֹאָב וּמָה עָנָה אֶתוֹ בְּלַעַם בֶּן בְּעוֹר מִן הַשְּׂטִיִּים עַד הַגְּלָגָל לְמַעַן יַדַּעַת צְדָקוֹת ה'

⁸ באופן דומה נראה שיש לפרש מאמר אחר המובא בהמשך הסוגיה בבא בתרא (טז): "א"ר לוי שטן ופנינה לשם שמים נתכוונו". מה פשר הצירוף של שטן ופנינה יחד? נראה שבמקרה של חנה פשוט היה לו שהתכוונה לשם שמיים, שכך למדו את פשט המילים בפסוק (שמ"א א' ו'): "וכעסתה צרתה גם כעס בעבור הרעמה כי סגר ה' בעד רחמה", ופנינה הובאה כדי לשמש דוגמה.
⁹ כך שם הפרשה גם בירושלמי ברכות פ"א ה"ה.

הפרשייה נכתבה משום פרסום הנס, מעין מגילת אסתר, וממילא היא כעין ספר נוסף שנכלל בספר התורה.

אם אכן מסתמך הירושלמי על פסוק זה, מובן מדוע הוא מכנה את הפרשה "פרשת בלק ובלעם"¹⁰, הפרשה המגוללת את מעשה בלק ובלעם¹¹.

מאידך, כאשר הברייתא שבבבלי משתמשת בשם "פרשת בלעם" היא מדגישה את העובדה שמדובר בספר של נביא, מה שמשתלב טוב יותר עם ההשוואה לספר איוב¹².

---

¹⁰ ועיין בעלי תמר על הירושלמי ברכות הנ"ל.
¹¹ סיבה אחרת לשינוי השם יכולה להיות התייחסות למי שהפרשה פותחת בו, בלק.
¹² יתכן שהירושלמי רואה גם בפרשת בלק ובלעם וגם בספר איוב מעשה בנביא ולא ספר נבואה שלו, שכן שניהם מכילים סיפור מסגרת רחב ולא רק נבואה.

שער שני

- מתורת הרב יהודה קופרמן זצ"ל
- ביקורת ספרים